

В.В. Панкевич

викладач соціально-економічних дисциплін
Вінницький медичний коледж
імені академіка Д.К. Заболотного,
м. Вінниця, Україна

ЄВРАЗІЙСТВО ЯК ОДИН ІЗ ВАРІАНТІВ «РУСЬКОЇ ІДЕЇ»

***Анотація.** Євразійство – ідеократичне, геополітичне і соціально-філософське вчення, морфологічний комплекс ідей та інтелектуальний рух, сформований в 1921 році серед представників російської інтелігентської еміграції, котрий зберігає свій ідейно-політичний потенціал і до сьогодні.*

***Ключові слова:** Москва – Третій Рим, євразійство, слов'янофіли, руська ідея, візантійство.*

Ідею специфічності ролі Росії у світі вперше було сформульовано ченцем Філофеєм (поч. ХУІ ст.) у формулі «Москва – Третій Рим», якою проголошувалася спадкоємність влади Московського царства (Філофей уперше іменує московського князя Василя ІІІ царем). Відносно Візантійської та Римської імперій та його значення як центру істинного християнства.

Сама ідея Москви як третього Рима базується на старозавітному пророцтві пророка Даниїла про останнє (перед настанням Царства Божого на землі). Земне царство (мається на увазі Римська імперія), яке постане після загибелі великих світових царств (Ассирії, Вавилону, Персії), у межах якого людство має здійснити доленосний перехід безпосередньо до Царства Небесного в «кінці кінців». Тому останньому земному царству буде «дано панування й слава та царство... і всі народи племена та язика будуть служити йому» (Даниїл. 7, 14). Але в 440 році нашої ери Рим було зруйновано королем вест готів Аларіхом, проте Царство Боже не постало на землі. Християни були занепокоєні цим, але їх заспокоїв Аврелій Августин у праці «Про град Божий». Він писав, що Святе місто Рим має дві іпостасі – земну і небесну (духовну). Зруйновано варварами лише земний Рим (за гріхи), але небесний Рим втілюється в іншому великому місті, центрі Римської (Східної) імперії – Константинополі. За аналогією з першим Римом псковський старець Філофей твердить, що подібна доля спіткала і другий Рим (і теж за гріхи).

Але його духовна іпостась втілюється у центрі єдиної і на той час суверенної православної держави – у Москві. Отже, «борони і дослухайся, добродішній царю, адже всі християнські царства зійшлись в одне твоє. Адже два Рими занепали, а третій стоїть, четвертому ж не бувати» це і дало Московській церкві «право» вважати себе більш «високою» і «благодатною» формою православ'я, ніж Візантійське. [1, с. 441].

І з часом ця теорія перетворилася на ідеологічне підґрунтя самодержавства московського царя, який створював новий Рим, а не просто продовжував традиції попереднього (М. Данилевський, М. Катков, Л. Тихоміров).

В 30–40-х рр. ХІХ ст. у полеміці між західниками і слов'янофілами, останні (І. Кирєєвський, О. Хом'яков тощо) вдаються до ідеалізації політичного минулого Росії та її національного характеру і розвивають вчення про історичну місію Росії, яка полягає в оздоровленні Європи духом православних і російських суспільних ідеалів (адже католицизм і протестантизм, з цього погляду, спотворюють християнство, що має наслідком занепад європейської цивілізації), у допомозі Європі в розв'язанні її внутрішніх і зовнішніх проблем стосовно християнських принципів. Православ'я, зберігаючи пріоритет духовних цінностей над матеріальними, визначає органічний розвиток суспільства, формує у російському народу кращі духовні якості, своєрідність його культури.

В своєму розвитку концепція руської ідеї проходить кілька етапів. Одним із таких варіантів була ідея «почвенництва» Ф. Достоєвського, яка полягала, зокрема, у провіді мирного об'єднання нижчих прошарків суспільства з «грунтом» – російським народом, який «живе ідеєю православ'я», зберігаючи справжні християнські ідеали «все братського єднання». У «Пушкінській промові» 1880 р. він обґрунтовує тезу про «всесвітню чуйність» як символ російської культури, закликаючи покінчити спір між західниками і слов'янофілами й об'єднати зусилля в ім'я загальнолюдського братства і земного раю, у встановленні якого він убачав призначення російського народу.

Своєрідним варіантом російської ідеї стала концепція «візантизму», яку розвивав К. Леонтьєв («Схід, Росія і слов'янство» 1885–1886 рр.). Для його історіософії характерна ідея есхатологічної спрямованості сучасної історії і пошуку виходу із ситуації загального розпаду. Мислитель стверджує, що людство буде жити доти, доки розвиваються самобутні національні культури; уніфікація людського буття є ознакою послаблення внутрішніх життєвих сил як окремих народів, так і всього людства. При цьому жоден народ не є історичним еталоном і не може заявляти про свою перевагу над іншими, і жоден народ не може утворювати унікальну цивілізацію двічі. Леонтьєв формулює теорію «триєдиного процесу розвитку» в дусі концепції М. Данилевського про культурно-історичні типи. Згідно з цією теорією кожна нація проходить три періоди свого розвитку: «простоти», «квітучої складності» й «вторинного змішувального спрощення». Вершиною і метою історичного буття є друга стадія, яка характеризується найбільшою диференційованістю станів і провінцій та владою сильної монархії і церкви, розвитком науки та мистецтва, тоді як третя стадія – «змішування і великої рівності станів», зміна монархічних порядків конституційним устроєм, занепад впливу релігії – це період регресу. Панування романо-германської або європейської культури, на його думку, добігає кінця, і на її місце має прийти інший народ, сповнений енергією і достатньо державно сформований. Такою культурно-історичною спільнотою є Росія, яка будується на засадах «візантизму»: самодержавство, православ'я, моральний ідеал розчарування у всьому земному. На відміну від слов'янофілів, К. Леонтьєв відкидає ідею слов'янського союзу адже це приведе до втрати Росією її самобутності. Росія може врятуватися тільки в ізоляції від Європи і слов'янства, у зближенні з патріархальним Сходом, у зміцненні єдиновладдя, селянської общини, церкви, станової нерівності. Одночасно він відстоює найвищу цінність особистості, її право на творчість та оригінальність. Він протистоїть «масовій культурі», «буржуазності», вульгарності європейських цивілізацій, що занепадають.

У В. Соловйова ідея історичної місії Росії поєднувалась з ідеєю вселенської теократії, в якій має бути подолана однобічність як західного, так і східного християнства, і поєднана православна духовність із діяльнісним початком католицизму. Це завдання може виконати тільки російський народ, який належить як західній, так і східній культурі. Саме В. Соловйов увів термін «руська ідея» (в однойменній франкомовній лекції, прочитаній у Парижі в 1888 році), який надалі широко використовували російські філософи Є. Трубецькой, В. Розанов, В. Іванов, Г. Федотов, І. Ільїн, М. Бердяєв та інші для інтерпретації російської самосвідомості, культури, національної і світової долі Росії, її християнського спадку і майбутнього. Водночас задум В. Соловйова формується через розчарування у слов'янофільських надіях на російський народ як носія майбутнього релігійно-суспільного відродження всього християнського світу. Сутність «руської ідеї» у В. Соловйова збігається із християнським перетворенням життя на началах істини, добра, краси, при цьому згубним і неспроможним є підкреслювання будь-якої однобічної етнічної орієнтації, у тому числі й панславистської. У цьому він наближається до К. Леонтьєва.

Є. Трубецькой також був противником ототожнення національної ідеї з месіанізмом («Старий і новий національний месіанізм», 1912 р.). Він вважав, що кожна нація і культура мають свої індивідуальні особливості, але крім цього, існує загальне надбання людства, універсальна «вогненна мова», доступна лише великим проповідникам, митцям та мислителям. На думку В. Іванова «руська ідея» не містить у собі «національного фаталізму» або «національного егоїзму», а є «самовизначенням збірної народної душі в ім'я звершення вселенського». Поєднання «рідного і вселенського», за В. Івановим, і є ідеєю християнського універсалізму, що розгортається у всесвітній історії і надає їй певного релігійного смислу («Про руську ідею», 1909 р.). В. Розанов у своїх творах передає величезне різнобарв'я російської душі, її суперечливих станів, переносить традиційне зіставлення «Росія – Захід» зі сфери високих абстракцій на православно-побутовий, родинний рівень.

Але одним із найбільш теоретично розроблених варіантів руської ідеї можна вважати євразійство. Ця течія виникла в середовищі російської емігрантської інтелігенції на початку 20-х рр. ХХ ст. Її першим маніфестом стала збірка «Вихід до Сходу» (Софія, 1921 р.) зі статтями князя Михайла Трубецького (який раніше виступав з цими ж ідеями в брошурі «Європа і людство»), П. Савицького, Г. Флоровського (який пізніше відійшов від євразійства, піддавши його ґрунтовній критиці) та П. Сувчинського.

Євразійство виявилось певним етапом розвитку традиційної російської історіософії, яка ставила перед собою завдання визначити сенс російської історії, призначення самої Росії. Євразійці протиставляли історичні долі, завдання й інтереси Росії та Заходу, трактували Росію «як Євразію», тобто серединний материк між Азією і Європою з особливим типом культури. При цьому азійський складник є домінуючим. М. Трубецькой стверджував: «В історичній перспективі та сучасна держава, яку можна по-

іменувати і Росією й СРСР (справа не в назві), є частиною великої монгольської монархії, заснованої Чингізханом». [2, с. 223].

Із часом єдність монгольської держави зруйнувалась, через що, пише М. Трубецкой, «російська держава інстинктивно прагнула і прагне відтворити... порушену єдність і тому є спадкоємицею, наступницею, продовжувачкою історичної справи Чингізхана». [2, с. 226]. Учень М. Трубецкого С. Половинкин твердить: «Росіяни – не європейці й не азіати, вони євразійці. Росіяни мають пишатися не тільки своїми слов'янськими, але й своїми туранськими предками. Споконвіку росіяни ближче до Сходу, ніж до Заходу... У російській культурі східне коріння». [3, с. 743]. М. Трубецкой з одностайними вважають, що не було ніякого татаро-монгольського ярма, а мав місце лише військовий союз росіян з Ордою, яка «врятувала російський народ від європейського поневолення» («те, що Русь дісталася саме татарам – велике щастя», – вважає ще один «євразієць» П. Савицький). «Іншою виявилась доля південно-західних князівств, – «співчуває» їм Лев Гумільов, – Біла Русь, Галиція, Волинь, Київ та Чернігів відмовилися від союзу з Ордою й стали жертвою Литви та Польщі» [4, с. 43].

На цих підставах переосмислювалась російська історія (ідеалізація монголо-татарського ярма, критика петровських реформ тощо) і висувалася ідея протиставлення європейському ізоляціонізму відносно Росії – ізоляціонізму східного. Захід при цьому піддавався радикальній критиці насамперед через ідею європоцентризму. Росія не повинна ставити перед собою завдання відгородитись як європейська держава, її головне завдання – очолити антиєвропейський рух і врятувати світ від згубного західного впливу.

Насильницька європеїзація стала, на думку євразійців, причиною розколу російського суспільства, а зрештою російських революцій. При цьому революція і громадянська війна є не тільки катастрофою, але й джерелом подальшого історичного розвитку. Вона була невідворотною з огляду на неприйняття народом західної цивілізації і культури, і так само невідворотним стає після неї вигнання або знищення європеїзованого вищого прошарку суспільства. Критично ставлячись до західного лібералізму, євразійці спочатку позитивно оцінили італійський фашизм і більшовизм. Вони схилилися до виправдання більшовизму, хоча вважали що він не збереже єдність Росії.

М. Трубецкой побоювався, що тріумфальний хід Європи в світі буде продовжуватись і надалі, оскільки народи підпадають під чари європейської культури. Навіть більшовицька Росія, на думку М. Трубецкого, стає все більш залежною від Європи. Цю залежність не могла б усунути світова соціалістична революція, про яку мріють більшовики, адже тоді Росія виявилась би в колоніальній залежності від «прогресивних» країн Заходу.

На думку М. Трубецкого, час одновладного панування росіян в Росії вже минув. І минув безповоротно, більшовики це добре зрозуміли. Вони знайшли навіть нового носія російської єдності: замість російського народу – пролетаріат. Але це лише удаване вирішення питання. «Класовий підхід» розпалює класову ненависть і врешті решт підриває єдність Росії. Якщо Росія хоче залишитися єдиною державою, вона повинна знайти нового ідеолога і носія своєї єдності. Таким повинно стати євразійство, яке ставить за мету те що близьке і зрозуміле всім народам Росії – Євразії. [5, с. 110].

В цьому складалася велика самозакоханість євразійців: їм здавалось, що євразійський рух здатний замінити більшовизм. Але як цього досягти? Збройну боротьбу проти радянського режиму, на чому продовжували наполягати багато емігрантських письменників і груп, євразійці відкинули. Справа дійшла до того, що М. Чхеїдзе в 1929 році виразив надію про перетворення ВКП(б) в партію євразійців. Політична наївність євразійців говорить про те, що любий тоталітарний режим не стане ділитися своєю владою.

Хоча євразійці вважали революцію і громадянську війну неминучими, вони, безсумнівно, були далекі від того, щоб благословляти насильство і терор. У євразійців майже не зустрічається естетизація насильства. Вони діяли поза межами своєї країни, і їх проповіді ніяк не впливали на її розвиток. Щоправда, євразійці надавали великого значення тому, щоб їх не сприймали як «звичайну» емігрантську організацію. Вони уважно слідували за розвитком подій в СРСР, їм навіть здавалось, що їх ідеї знаходять відгук.

Бажання приймати участь в політичному розвитку нової Росії було настільки сильним, що вони впадали в спокусу, за яку самі ще в середині 20-х років критикували інші емігрантські організації. Їх відношення до більшовицького режиму стає все менш критичним. З цього питання виникли різкі розбіжності, які в 1929 році привели до розколу руху. В Парижі виникло прорадянське крило євразійців під керівництвом Семена Ефрона і Дмитра Святополк-Мирського, які об'єднались навколо часопису «Євразія».

Коли на початку 30-х років ХХ ст. в СРСР розгорнулися індустріалізація і колективізація сільсько-го господарства, євразійці були зачаровані гігантським розмахом цих перетворень. Євразієць Е. Пейль говорив в 1933 році про тріумф нової епохи централізованої планової економіки, яка прийшла на зміну

застарілому Заходу. В Росії виникла грандіозна суспільно-економічна модель, яка врешті решт завоює Захід [5, с. 113].

Завершилися 20-і роки, завершилися і часи ідеологічних експериментів. Закінчилась юність самих євразійців, як і претензії вплинути на сталінський режим. Все це показало свою утопічність. Незабаром після перемоги Й.Сталіна рух розпався.

Причиною краху євразійського руху був триумф сталінської диктатури. Друга причина в тому, що ці люди пропагували співдружність народів тоді, коли шовіністичні настрої по всій Європі зростали і досягли небаченої інтенсивності. Євразійці різко виступали проти національного партикуляризму і сепаратизму окремих народів колишньої царської імперії, розхвалюючи духовні економічні і політичні переваги об'єднаної «Євразії», поміж тим, як і в самій еміграції, представники не російських народів Росії вбачали в цьому (і, можливо, не безпідставно) лише нову форму російської великодержавності. Марно князь М. Трубецкой атакував великоросійський шовінізм: націоналізм в російському Зарубіжжі лише посилювався протягом десятиліття, про яке йде мова, не говорячи вже про те, що для більшості євразійців само собою розумілось що роль гегемона в євразійській федерації візьме на себе російський народ. З іншого боку, поразка євразійців була зумовлена і тією простою обставиною, що їх вчення виявилось занадто складним для більшості російської емігрантської молоді, до якої вони в першу чергу апелювали.

Проте європейські ідеї не були забуті. Своєрідним теоретиком євразійства став Лев Гумільов. Сьогодні ідеї євразійства жваво обговорюються і поширюються в Росії, до того ж в них все відвертіше звучать націонал-шовіністські мотиви «А. Дугін та інші».

Своєрідним завершенням класичного жанру «руської ідеї» стала книга М. Бердяєва «Руська ідея. Основні проблеми російської думки XIX – поч. XX ст.». В ній він стверджує про існування власних національних, духовно-метафізичних інтересів Росії. Про специфіку російського шляху культурного і цивілізаційного розвитку. Росія не прийняла новоевропейський гуманізм із його формальною логікою і секуляризмом. «Росіяни – або нігілісти, або апокаліптики». Нігілізм в обличчі більшовизму запанував у Росії, і це не випадково – радикалізм більшовизму виявився ближче народу, ніж буржуазний лібералізм. Отже, більшовизм – частина російської долі. Перемогти його можна лише тривалим процесом покаяння і відродження. Для цього потрібно йти не назад, а вперед, до епохи Святого Духа, до нової комюнітарності (суспільності). М. Бердяєв намагається синтезувати в руській ідеї всю багатомірність, часто суперечливу, російської культурно-інтелектуальної історії [6, с. 123].

ЛІТЕРАТУРА

1. Памятники литературы древней Руси. М., 1984.
2. Трубецкой Н.С. Наследие Чингисхана. Трубецкой Н.С. История, культура, язык. М., 1995.
3. Половинкин С.М. Евразийство и русская эмиграция. Трубецкой Н.С. История, культура, язык. М., 1995.
4. Гумилев Л.М. Историко-философские сочинения князя Н.С. Трубецкого. Трубецкой Н.С. История, культура, язык. М., 1995.
5. Люкс Л. Евразийство. Вопросы философии. № 6. М., Наука. 1993.
6. Бердяев Н. Русская идея. О России и русской философской культуре. М., 1995.

В.В. Панкевич. Евразийство как один из вариантов «русской идеи». – Статья.

Аннотация. Евразийство – идеократическое, геополитическое и социально-философское учение, морфологический комплекс идей и интеллектуальное движение, сформированное в 1921 году среди представителей российской интеллигентской эмиграции, который сохраняет свой идейно-политический потенциал и сегодня.

Ключевые слова: Москва – Третий Рим, евразийство, славянофилы, русская идея, византизм.

V. Pankevych. Eurasianism as one of the variants of the “Russian idea”. – Article.

Summary. Eurasianism is an ideocratic, geopolitical and socio-philosophical doctrine, a morphological complex of ideas and an intellectual movement, which was formed in 1921 among representatives of Russian intellectual emigration, which retains its ideological and political potential to this day.

Key words: Moscow – Third Rome, Eurasianism, Slavophiles, Russian idea, Byzantineism.